

اخلاق پژوهش در استناددهی: مفاهیم و ضرورت ها

در بدنه علم و دانش امروزی، معمولاً هیچ پژوهشی به خودی خود شکل نمی گیرد و بر پایه مطالعات دیگران تدوین می شود. هنگام استفاده از مقالات و پایان نامه ها و به طور کلی آثار، نوشته ها و سخنان دیگران مشخص کردن منبع مورد استفاده امری ضروری است.

عدم درج استناد مناسب، یکی از پربسامدترین دلایل ارتکاب سوء رفتارهای پژوهشی به شمار می رود. آن قسمت از سوء رفتارهای پژوهشی که در اثر عدم رعایت قواعد استناد رخ می دهند، خود به دو دسته آگاهانه و ناآگاهانه تقسیم بندی می شوند. در دسته آگاهانه، سوء رفتارهایی جای دارند که عموماً ناشی از عدم رعایت اخلاق هستند؛ برای مثال، یکی از شایع ترین انواع این نوع، حذف کردن حلقه استنادی است؛ به این صورت که نویسندگان، به واسطه خواندن یک مطلب از منبع الف - که خود نقل قولی است از منبع ب - به منبع ب استناد می کنند؛ بدون آن که نامی از منبع ب در اثر خود بیاورند؛ هرچند که ممکن است نویسندگانی که مرتکب این اشتباه می شوند، از روی توجه، عمل خود را از روی ناآگاهی عنوان کنند.

دسته ناآگاهانه، شامل سوء رفتارهایی است در اثر آموزش ناکافی یا نادرست، یا عدم آموزش درج استناد. عموماً یادگیری درج صحیح استناد، به عنوان یکی از پایه های نگارش علمی در نظر گرفته می شود. متأسفانه، در سال های اخیر، می توان گفت به دلایل مختلف، آشنایی پژوهشگران ایرانی با قواعد استناد علمی در سطح مطلوبی قرار ندارد. در هنگام نگارش علمی، پژوهشگران باید جنبه های ریز و متفاوتی را رعایت نمایند. در سال های اخیر، فناوری به عنوان ابزار کمکی در خدمت بسیاری از امور عمومی و اختصاصی زندگی افراد قرار گرفته است. در حوزه پژوهش نیز، ابزارهای فناورانه متفاوتی در اختیار پژوهشگران قرار گرفته اند. نرم افزارهای استنادی، دسته ای مفید و مؤثر از ابزارهای فناورانه در حوزه پژوهش به شمار می روند.

به طور کلی استفاده از این نرم افزارها ی مدیریت استناددهی مانند اندنوت، مندلی، زوترو یا در فارسی پژوهیار و... برای انجام خودکار بسیاری از مراحل که پیش تر به صورت دستی انجام می شد - مانند درج خودکار فهرست منابع و چند قابلیت خودکار دیگر در این نرم افزارها - باعث صرفه جویی در زمان پژوهشگران می شود. در مجموع، استفاده از نرم افزارهای استنادی علاوه بر صرفه جویی در زمان پژوهشگران، می تواند کمک بسیار مؤثری در درج استناد و

نگارش علمی صحیح باشد. رعایت قواعد استنادی به نوبه خود، می تواند در جلوگیری از ارتکاب ناآگاهانه و سهوی سوء رفتارهای پژوهشی بسیار اثربخش باشد.

انواع استناددهی:

استناددهی سبک‌های مختلفی دارد که کم‌وبیش به یکدیگر شبیه‌اند. مهم این است که مطابق با استاندارد می‌کنیم که مربوط به مجله یا حوزه مورد نظر ماست، نشانی منبع مورد استفاده‌مان را به خوبی در اختیار مخاطب قرار دهیم. اما استناددهی به هر شیوه‌ای که باشد غالباً به دو حالت قابل ارائه است:

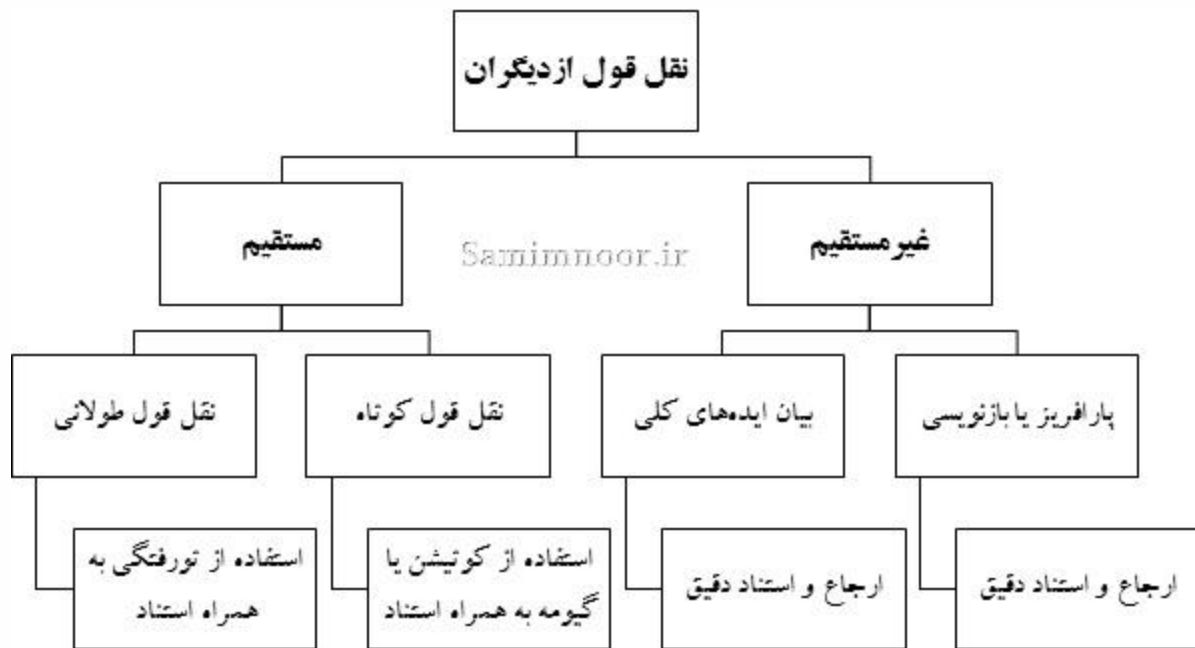
استناد اصلی: در استناد اصلی یا Primary Citation، نویسنده به منبع یا منابع مختلف و مرتبط مراجعه می‌کند و پس از مطالعه دقیق و دریافت اطلاعات صحیح، با استفاده از کلمات خود مفهوم دریافتی را بازنویسی می‌کند و به منبع یا منابع مورد استفاده داخل پرانتز استناد می‌دهد.

استناد فرعی: استناد فرعی یا Secondary Citation هنگامی است که می‌خواهیم از مطلبی استفاده کنیم که خود نقل قول یا نقل به مضمونی از یک مطلب دیگر است. حالت ایده‌آل استناددهی، استناد اصلی است یعنی بهتر است به جای این که نقل قول‌ها و نقل به مضمون‌های دیگران را بیاوریم، به منابع اصلی مراجعه کنیم و از آن‌ها استفاده کنیم. در استناد فرعی به دلایلی از جمله ذکر کردن برداشت و فهم یک شخص سوم از منبع اصلی، احتمال بروز خطا در استناددهی و ارتکاب به سرقت علمی، افزایش می‌یابد. اما گاهی مثلاً در صورت محدودیت دسترسی به منبع اصلی، ناچاریم به صورت نقل از نقل استناد بدهیم.

همین که ارزش استناد اصلی از استناد فرعی بالاتر است، حاشیه‌هایی را به وجود آورده است. متأسفانه در موارد زیادی شاهد هستیم که پژوهشگران تازه کار و حتی کارآموده، از مراجعه به منابع اصلی خودداری می‌کنند اما استناد را طوری درج می‌کنند که گویی به منبع اصلی مراجعه کرده‌اند. در این حالت، پژوهشگران با حذف حلقه استنادی ضمن این که خود را در معرض ریسک تکرار اشتباه‌های احتمالی نویسنده واسط قرار می‌دهند، مرتکب نوعی فریب کاری می‌شوند. در حال حاضر، حذف حلقه استنادی به طور گسترده‌ای در بخش پیشینه پژوهش از سوی دانشجویان و پژوهشگران تازه کار و بی‌حوصله رخ می‌دهد.

انواع نقل قول:

به طور کلی نقل قول از دیگران به دو صورت مستقیم و غیر مستقیم صورت می گیرد. نمودار زیر شمای کلی از انواع نقل قول را نشان می دهد.

حالاتی نقل قول مستقیم:

نخست لازم است بدانیم، براساس سبک‌های استنادی زمانی که تعداد کلماتی که از دیگران عیناً نقل می کنیم، بیشتر یا کمتر از حد معینی برسد؛ با دو حالت نقل قول روبه‌رو می شویم: نقل کوتاه (کمتر از حد تعیین شده توسط سبک استنادی) و نقل قول طولانی (بیشتر از حد تعیین شده توسط سبک استنادی)

۱. نقل قول کوتاه: (short quotation)

هنگامی که تعداد کلماتی که عیناً از آثار دیگران نقل می کنیم کمتر از حد تعیین شده از سوی سبک‌های استنادی باشد، باید از قانون استفاده از نقل قول کوتاه تبعیت کنیم. در این حالت علاوه بر استناددهی دقیق باید از گیومه «» یا کوتیشن "" استفاده کنیم (در فارسی گیومه «» و در متون انگلیسی کوتیشن "") و استناد هم هرگز نباید فراموش شود. اگر تعداد کلمات کمتر از مقدار مشخص شده در جدول ۱ باشد، نقل قول کوتاه به حساب می آید .

۲. نقل قول طولانی: (long quotation)

در مقابل نقل قول کوتاه، زمانی که تعداد کلماتی که عیناً از آثار دیگران نقل می‌کنیم بیشتر از مقدار تعیین شده از سوی سبک استنادی باشد، از قوانین نقل قول طولانی استفاده کنیم. معمولاً در صورتی که ناگزیر به نقل مستقیم بیش از ۴ سطر از یک متن هستیم یا به نظر عده‌ای اگر تعداد کلمات بیشتر از مقدار مشخصی کلمه باشد، باید علاوه بر استناددهی دقیق از تورفتگی استفاده کنیم و دیگر نیازی به علامت نقل قول نیست. این حالت در انگلیسی به بلاک کوتیشن (Block Quotation) معروف است (۲). جدول ۱ قوانین نقل قول طولانی بر اساس سبک‌های استنادی مختلف را نشان می‌دهد.

Samimnoor.ir

جدول ۱. استفاده از نقل قول طولانی بر اساس سبک‌های استنادی (بلاک کوتیشن)

سبک استنادی	شیکانو	هاروارد	ای.پی.ای	ام.ال.ای
تعداد واژه‌ها	نقل قول مستقیم بیشتر از ۱۰۰ کلمه نیازمند تورفتگی و استناد است.	نقل قول مستقیم بیشتر از ۳۰ کلمه نیازمند تورفتگی و استناد است.	نقل قول مستقیم بیشتر از ۴۰ کلمه نیازمند تورفتگی و استناد است.	نقل قول مستقیم بیشتر از ۴ سطر نیازمند تورفتگی و استناد است.
میزان تورفتگی	نیم اینچ (۱/۲۷ سانتی‌متر)	نیم اینچ (۱/۲۷ سانتی‌متر) (۷)	نیم اینچ (۱/۲۷ سانتی‌متر)	یک اینچ (۲/۵۴ سانتی‌متر)

همان‌طور که می‌دانیم باید برای درج هر استناد، قواعد دقیقی را رعایت کرد. در غیر این صورت ممکن است عمدی یا سهوی دچار لغزش‌های استنادی‌ای نظیر تحریف در استناد، استناد غیرواقعی، حذف استناد، ارجاع کور، حذف حلقه‌های استنادی، افراط در خوداستنادی، استناد مخدوش، استناد اهدایی (استناد بی‌مورد به استاد، هیأت تحریریه، مجله، داور و غیره)، تبادل استنادی (هماهنگی میان افراد برای استناد متقابل به هم) و استناد اجباری شویم. متأسفانه مسابقه ارزشیابی کمی حوزه پژوهش باعث شده شماری از مسئولان مجلات بین‌المللی آگاهانه اقدام به دریافت استناد کنند. از این پدیده با عنوان‌های «استنادسازی» یا «مهندسی کاذب ضریب تأثیر» هم یاد کرده‌اند.

یکی دیگر از اقدامات پیشرفته برای دستکاری ضریب تأثیر نشریات، انتشار هدف‌دار مقالات مروری با توافق قبلی میان نشریات است. به این معنی که چاپ مقاله‌ای مروری در یک مجله، باعث تقویت ضریب تأثیر مجله دیگر به دلیل استناد به شمار زیادی از مقالات پیشین آن می‌شود.

نکته: اگر یکی از منابع مهم و اصلی پژوهش ما از سوی یک شخص به ما معرفی شد، اخلاقی است که در پانویس به این قضیه اشاره کنیم تا مراتب قدردانی را به جای آورده باشیم. جمله ما می تواند چنین جمله ای باشد: «پژوهشگران بر خود می دانند از آقای ... / خانم ... برای معرفی منبع ... قدردانی کنند».

هر جا که احساس می کنیم که با استناد دادن و قدردانی، جوانب اخلاق، احترام و سپاس گزاری بهتر رعایت می شود می توانیم استناد بدهیم. فراموش نکنیم که خواندن متن های علمی و مشاهده نمونه های استناد و قدردانی یکی از بهترین راه های یادگیری شیوه ها و حالت های استناددهی است.

پاسخ به چند سؤال رایج

آیا حتی وقتی از تجارب و افکار شخصی خودمان داریم می نویسیم نیاز به استناد هست؟

خیر، مگر اینکه قبلاً در جایی مستند و منتشر شده باشد که باید به اثر خود استناد دهیم و اگر این کار را نکنیم مرتکب خودسرقتی علمی شده ایم. دقت کنید که این جا داریم از «نوشتن» صحبت می کنیم. در سخنرانی ها و ارائه های شفاهی هم می توانیم به آثار منتشر شده قبلی خودمان اشاره کنیم تا مشخص شود موضوعی که داریم درباره آن صحبت می کنیم، موضوعی است که قبلاً در جایی دیگر، مطرح شده است.

آیا کپی اطلاعات از یک دایره المعارف هم سرقت علمی محسوب می شود؟

برخی گمان می کنند که اطلاعات مطرح شده در دایره المعارف ها و فرهنگ ها و منابع مرجع، کلاً جزء **دانش یا اطلاعات همگانی (Common Knowledge)** محسوب می شود و استفاده از آن ها سرقت علمی نیست. در حالی که باید گفت این طور نیست و همه مطالب عنوان شده در منابع مذکور، جنبه دانش همگانی ندارند. هنگام استفاده از مطالب این منابع باید به مثابه سایر منابع رفتار کرد. لازم به یادآوری است که هر چیزی که دانش همگانی محسوب شود نیاز به ذکر استناد ندارد. دانش یا اطلاعات همگانی به مواردی گفته می شود که جزء حقایق و واقعیت ها هستند و به وضوح قابل رؤیت اند مانند آبی بودن رنگ آسمان یا بسیاری موارد دیگر مانند نام رئیس جمهور کشور آمریکا یا اینکه قانون جاذبه را نیوتن کشف کرد. به این نوع مطالب، دانش یا اطلاعات همگانی **Common Knowledge** یا **Common Facts** گفته می شود.

زمانی که نوشته ای را باز نویسی می کنیم و سپس نمی دانیم آیا الان صاحب نوشته هستیم یا خیر باید چگونه استناد کنیم؟

زمانی که به بازنویسی ایده و نوشته دیگران می‌پردازیم حتی اگر اثری از کلمات صاحب نوشته نباشد، استناد به سخن صاحب اثر را نباید فراموش کرد. این پاسخ برگرفته از تعریف سرقت علمی است و در این تعریف، تصریح شده که استفاده بدون استناد از ایده افراد هم، سرقت علمی محسوب می‌شود.

حلقه های استنادی

هنگامی که داریم مقاله می‌نویسیم، مواردی پیش می‌آید که می‌خواهیم به مطلبی استناد کنیم که خود آن مطلب در متنی که ما داریم می‌خوانیم، از جای دیگری نقل شده است. اصطلاحاً نیاز به «نقل در نقل» یا «استناد در استناد» داریم.

این را به یاد داشته باشید که همیشه باید به عنوان یک نویسنده، بیشترین میزان شفافیت را در نگارش علمی مد نظر داشته باشیم. به‌ویژه درباره موضوع استناد به منابع دست دوم، باید به طور دقیق و کامل مشخص کنیم کدام بخش از نوشته، نظر خود ماست؛ کدام بخش نظر نویسنده منبعی است که در دست ماست (یعنی منبع ب) و کدام بخش، نظر نویسنده منبعی است که منبع واسطه به آن استناد کرده است (یعنی منبع الف).

اگر ب به الف استناد کرده بود، برای استناد به الف، آوردن نام ب ضروری است؟

بله. باید اسم هر دو منبع را بیاوریم به صورتی که مشخص شود ایده اصلی در متن الف مطرح شده و منبع ب هم از آن استفاده کرده است. با این نوع استناد نشان داده‌ایم که در درجه نخست، با اخلاق هستیم، و دوم، به منبع الف، به دلایلی مانند در دسترس نبودن، به زبان دیگر بودن و شبیه این‌ها دسترسی نداشته‌ایم و سوم، اگر احتمالاً منبع ب در نقل اشتباه کرده باشد، اشتباه به پای ما نوشته نمی‌شود. البته باید دقت کنیم که دلایلی مثل تبلی و کمبود وقت توجیه مناسبی برای این استناد در استناد نیستند. بسیار مهم است که پژوهشگر تا آنجا که می‌شود از منابع دست اول استفاده کند. معمولاً نویسنده‌ها به دلیل نبود امکان مشاهده منبع دست اول یا زبان متفاوت از منابع واسطه نقل می‌کنند.

«به نقل از» با «نقل در» چه فرقی می‌کند؟

عده‌ای معتقدند که استفاده از «به نقل از» یا «نقل در» کاربردهای خاصی دارد و مواردی را هم درباره این کاربردها ذکر کرده‌اند. به نظر می‌رسد هر دو عبارت، ترجمه‌ای از عبارت «As cited in» هستند که هنگام ترجمه تغییر شکل داده‌اند. در نتیجه ابتدا به ساکن نمی‌توان کاربرد خاصی برای آن‌ها متصور بود و این که هر کدام از این دو

عبارت ممکن است دلالت‌های خاصی در هنگام استناد داشته باشند، چندان قابل قبول نیست. به اعتقاد عده‌ای، «نقل در» برای کاربردی که ما در نظر داریم، از لحاظ زبان‌شناسی مناسب‌تر است (اینجا)

آیا اگر با چند حلقه به منابع دیگری استناد داده شده باشد، من هم باید تمام آن حلقه‌ها را نام ببرم؟

بله، چرا نه؟ شما که هیچ کدام از آن منابع واسط را ندیده‌اید، اگر حلقه‌ای را حذف کنید، ادعایی خلاف واقع کرده‌اید.

اگر همه حلقه‌های استنادی را ذکر کنیم، شکل استناد زشت می‌شود، چه کار کنیم؟

شکل استناد این‌جا مهم نیست. مهم رعایت امانت است. مخاطب شما باید بتواند تمام مسیری را که شما برای پژوهش طی کرده‌اید، چه مطالعات و چه روش پژوهش، دوباره طی کند. باید جای پای خود را کامل برای مخاطب مشخص کنید که مسیر را تشخیص دهد.

کجا باید استناد بدهیم؟

به طور کلی باید گفت هنگام نگارش یک اثر، هرگاه از ایده‌ها، واژه‌ها و آثار دیگران استفاده می‌کنیم باید استناد بدهیم، مگر اینکه:

۱. خودمان صاحب آن ایده و نظر باشیم و قبلاً آن ایده یا مطلب را در جایی دیگر منتشر نکرده باشیم؛
۲. آن ایده یا مطلب جزء **اطلاعات عمومی** (common knowledge) محسوب شود. اگر شک داریم آن مطلب یا ایده جزء دانش یا اطلاعات عمومی به حساب می‌آیم یا خیر، بهتر است استناد بدهیم.

دلایل استناددهی

همه آثار علمی تخصصی مانند: مقالات مجلات، کتاب‌ها، گزارش‌های تحقیق و نظایر آن‌ها، شامل استناد به آثار مرتبط قبلی در قالب پانویس یا فهرست منابع است. به واسطه مراجع یک انتشار علمی است که می‌توان استنادهای رسمی به منابع علمی را دریافت؛ خواه این منابع به شکل پانویس و یادداشت‌های حاشیه‌ای باشد یا کتاب‌های اختصاصی. منابع و مستندات هر نوشته علمی، در واقع، در حکم معیارهایی برای محک زدن درجه اعتبار و اصالت مطلب ارائه‌شده در آن نوشته به شمار می‌رود. لزوم اثبات مستدل مطالب ارائه‌شده در منابع علمی ایجاب می‌کند که مطلب این منابع با تتبع و تفحص و مراجعه به اسناد و مدارک تدوین شود و مدعاها، متکی به سند و مدرک معتبر و

قابل باشد. این ارجاعات یا استنادات معمولاً توصیفی کتاب‌شناختی از آثاری دیگر است که مطالب مرتبط با متن را در بر دارند. بدیهی است که انتشار سند مورد استناد باید قدیمی تر یا به احتمال، همزمان با انتشار مدرک استنادکننده باشند. انگیزه نویسندگان از استناد به آثار دیگران، در پانزده مقوله زیر دسته‌بندی شده است :

۱. ارج گذاری و حرمت نهادن به پیشگامان و پیشکسوتان (ادای دین فکری به آنان)؛
۲. اعتباربخشی به آثار مرتبط و اظهار احترام به همکاران؛
۳. شناسایی روش‌ها، ابزارها و نظایر آن‌ها؛
۴. تهیه پیشینه مطالعات؛
۵. تصحیح و به قاعده در آوردن آثار خود نویسنده؛
۶. تصحیح و به قاعده در آوردن آثار و تألیفات دیگران؛
۷. نقد آثار قبلی؛
۸. اثبات ادعاها؛
۹. آگاهی از انتشارات آتی و آن دسته از آثاری که آماده چاپ هستند؛
۱۰. رهنمون شدن به آثاری که در حد وسیع توزیع یا منتشر نشده‌اند (یا در قالب منابع مرجع ارائه شده و پنهان باقی مانده‌اند)؛
۱۱. احراز صحت یا اعتبار داده‌ها و حقایق؛
۱۲. شناسایی آثار اصیل که در آن، اندیشه‌ای برای اولین بار مطرح شده است؛
۱۳. شناسایی آثار اصیل که مفهوم یا اصطلاحی وضع، شده را توضیح می‌دهد؛
۱۴. ردّ اندیشه‌های دیگران؛
۱۵. اولویت‌بندی ادعاهای دیگران (مورد بحث و تردید قرار دادن اظهارات پیشین (عابدی، چیت ساز، ۱۳۹۱).

منابع:

در تهیه این مطلب به صورت عمده از دانشنامه سمیم نور به آدرس

<https://www.samimnoor.ir/view/fa/Article/۱/%d/۸af%d/۸a/۷d/۸۶/۹d/۸b/۴d/۸۶/۹d/۸a/۷d/۸۵/۹d۸۷/۹-%d/۸b/۳d/۸۵/۹db۸/c%d ۸۵/۹>

استفاده شده است. چون مطلب به صورت جزوه آموزشی و صرفاً جهت آگاهی بیشتر در این موضوع برای آزمون حاضر آماده شده است، بسیاری از مطالب به صورت نقل قول مستقیم و بدون ارجاع دقیق گردآوری شده، مطالب موثق است ولی این جزوه مدعی هیچ گونه ارزش علمی نیست. برای مطالعه بیشتر و منسجم تر لینک برخی از مقالات در ذیل:

دانستی های استناددهی

استناد به منابع دست دوم و رعایت حلقه های استنادی

استفاده از آثار دیگران در نگارش اثر جدید: نقل قول مستقیم و نقل قول غیرمستقیم

اجبار استنادی یا استنادخواری!

همچنین استفاده شده از:

* رجب زاده عصارها، امیرحسین (۱۳۹۱). نقش نرم افزارهای مدیریت استناددهی در رعایت اخلاق

پژوهش مروری بر سوء رفتارهای پژوهشی، انواع و دلایل ارتکاب و راهکارهای پیشگیری.

* عابدی، احمد ؛ چیت ساز، مهدیه (۱۳۹۱). تبیین تاریخی مفهوم استناددهی در پژوهش . ره آورد نور

پاییز، شماره ۴۰، صفحه ۱۶-۲۱.